

קונספירציה קומוניסטית או סיוע לאחים: גיוס הבריגדה הצ'כוסלובקית, 1948–1949

יעקב מרקוביץקי

פרשת גיוסה והתארגנותה של 'הבריגדה הצ'כוסלובקית' – יחידה של יהודים צ'כוסלובקים, ברובם ותיקי מלחמת העולם השנייה – במהלך מלחמת העצמאות נתפסת כאחת ההצלחות הקולקטיביות המרשימות ביותר בפעולת הגיוס של משלחת צה"ל באירופה בסתיו 1948.¹ באיוז מידה ביטאה פרשה זו מפעל קרדינלי, מה היו מניעי המגויסים ומה היתה מידת השפעתה ומעורבותה הקיבוצית של היחידה האמורה בשדות הקרב בשלהי מלחמת העצמאות? סוגיות אלו ייבחנו להלן.

האבהות על היוזמה להקמת הבריגדה הצ'כוסלובקית שנויה במחלוקת. על-פי העמדה המקובלת בהיסטוריוגרפיה הציונית של מלחמת העצמאות, היו אלה שליחים של משלחת ארגון 'ההגנה' במרכז אירופה ובמזרחה ושל המוסד לעלייה ב', שגיששו ופעלו אצל השלטונות בפראג בניסיון ליוזם פעולת גיוס, שתספק תגבורת איכותית ובעלת ניסיון קרבי לשורות המידלדלות של כוחות 'ההגנה' (ואחר-כך צה"ל), שנשחקו במהלך מלחמת העצמאות. מצד אחר, אנשי המנגנון של המפלגה הקומוניסטית הישראלית (מק"י) טוענים גם הם לפטרונות על הרעיון ועל מימושו.²

- * ברצוני להודות למכון להקר הקיבוץ במכללת אורנים על הסיוע שהושיט לי במאמר זה.
1. ראה, למשל: חנה יבלונקה, אחים זרים: ניצולי השואה במדינת ישראל 1948–1952, ירושלים 1994, עמ' 110. למידת השפעתה של הבריגדה הצ'כוסלובקית במהלך מלחמת העצמאות, ראה: " מרקוביץקי, גחלת לוחמת: גיוס חוץ לארץ במלחמת העצמאות, תל-אביב 1995, עמ' 187–192 [להלן: " מרקוביץקי, גחלת לוחמת]. לדיון ממצה במצבם של יהודי צ'כוסלובקיה באותה העת, ראה, למשל: " ילינק, 'בין חרות השחרור למרירות היוזם: יהודים בצ'כוסלובקיה, 1944–1948', בתוך: ב' פינקוס (עורך), יהדות מזרח אירופה בין שואה לתקומה 1944–1948, קריית שדה בוקר 1987, עמ' 153–173.
 2. ראה, למשל: עדות אהוד אבריאלי, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, המדור לתיעוד בעל-פה [להלן: מת"ב], פרויקט 3, תיק 43, עמ' 3–5. אבריאלי (שם, עמ' 5) טוען כי השם 'בריגדה' נלקח מארגון המגויסים הרפובליקנים במלחמת האזרחים בספרד (בשנים 1936–1939), וכאן הוא בבחינת 'חץ קומוניסטי כלשהו' לארץ-ישראל. על יוזמת ההקמה ראה בעדות מיכאל הוטר, 'הגיוס בצ'כוסלובקיה', מיום 14 בדצמבר 1948, א"צ 1042/48/1313.

לשיטתם של חוגי מק"י, היתה זו יוזמה שנועדה להוכיח להנהגה היישובית, הטורדה בניהול מלחמה מתישה ועקובה-דם, את נאמנותם של היוזמים לעצמאות ישראל ואת נכונותם לסייע בפועל להצלחה בשדה הקרב, על רקע המחסור בכוח-אדם מאומן ומיומן בראשית המלחמה. הדעת נותנת והחומר המצוי מלמד כי בשיקוליהם בעניין זה, בשעת מעשה, נכלל גם הרצון לנצל מצב טקטי נתון להפקת רווחים פוליטיים עתידיים, ובעיקר לחיזוקה של המפלגה הקומוניסטית במדינת ישראל. ביטוי לכך נמצא, למשל, במסמך הבא:

אנו חברי הוועד המרכזי של המפלגה הקומוניסטית הישראלית נשלחנו לפראג כדי למסור לכם את החלטת מפלגתנו בעניין הבריגדה היהודית. הבריגדה, שאורגנה על ידיכם בצ'כוסלובקיה תורמת תרומה מרכזית לחיזוק מפלגתנו ... יש בבריגדה כ-200 תומכי המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית, מהם נוכל לגייס לפחות חמישים לשורות מפלגתנו. הקמת קיבוץ של יוצאי בריגדה זו, בהנהגת מפלגתנו תהא בעלת חשיבות רבה למעמדנו בארץ.³

על-פי חוגי מק"י, רעיון הבריגדה עלה לראשונה בעת ביקורו של שמואל מיקוניס, מנהיג המפלגה הקומוניסטית הארץ-ישראלית, בפראג בשלהי מאי 1948.⁴ בשיחותיו עם אנשי המנגנונים הפוליטיים במשרד החוץ הצ'כוסלובקי ועם פאול ריימן, מראשי המחלקה הבינלאומית של המפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית, קרא מיקוניס, לדברי עמיתיו, להקמת מסגרת צבאית, כדוגמת הבריגדות הבינלאומיות האנטי-פשיסטיות, שלחמו לצד המחנה הרפובליקני במלחמת האזרחים בספרד. מיקוניס אף קיווה, אומרים אותם מקורות, כי המתנדבים ממזרח אירופה יעדיפו להישאר בארץ-ישראל גם לאחר המלחמה, ולתרום לבניין הארץ. כך או אחרת, פעילות זו השתלבה בהחלט באוריינטציה הפוליטית של הקומוניסטים הישראלים בעת ההיא. ניצחון ציוני בשדה הקרב היה רצוי להם, משום שנתפרש כתבוסה של האימפריאליזם הבריטי המבקש להישאר בארץ-ישראל בעזרת שליטי ערב, שלוחיו לדבר עבירה.⁵ הופעת בריגדה קומוניסטית-יהודית בזירה ושיתופה במאמץ הקרבי של מלחמת העצמאות יכלו אפוא לחזק את השפעת המפלגה הקומוניסטית בארץ, להפריך את התפיסה שדוד בן-גוריון ומקורביו הפוליטיים הם הפטריוטים היחידים ולסכל את כוונתם למנוע סיוע גלוי של הגוש הסובייטי בהכרעת המלחמה (ובשל חשש

3. מכתב אליהו גווינסקי ושמעון כהן, נציגי מק"י, למפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית, דצמבר 1948, מק"י, יד טבנקין, רמת-אפעל.

4. "מרקוביצקי, גחלת לוחמת, עמ' 187.

5. לדיון נרחב בגישת מק"י ותמיכתה ביישוב בשלבים השונים של מלחמת העצמאות, ראה, למשל: ש' דותן, אדומים: המפלגה הקומוניסטית בארץ-ישראל, כפר-סבא 1991, עמ' 496-506, 507-508 [להלן: ש' דותן, אדומים]. לעמדת מק"י, מנקודת מבטו של שמואל מיקוניס, ראה בספרו בסער תקיפות: מבחר כתבים ודברים, תל-אביב 1969, עמ' 119-121.

מקונספירציה קומוניסטית ומהשתמעויותיה במדינת ישראל הצעירה).
סיפר על כך שמואל מיקוניס:

כשראיתי את המטוסים המצריים מפציצים באופן חופשי את תל-אביב, אמרתי לבן-גוריון: לא תיארתי לעצמי, שאתם שלימזלים כאלה, איך אתם מרשים למטוסים מצריים להפציץ את תל-אביב באופן חופשי ... ובן-גוריון אמר לי: אין לנו שום דבר להילחם בהם ... אמרתי לבן-גוריון: אני רוצה לצאת לפראג בשביל רכש וגיוס מתנדבים. לא קיבלתי את הרישיון, ועל כן הלכתי עם אסתר וילנסקה אל גולדה מאיר ... והיא נתנה לנו לצאת כמה שיותר מהר.⁶

בתוך מציאות זו משתלבת פרשת הבריגדה הצ'כוסלובקית כנדבך במרקם המקיף של היחסים הבטחוניים והפוליטיים בין צ'כוסלובקיה למדינת ישראל, כפי שנוצרו במהלך 1948. צ'כוסלובקיה לא הסתפקה רק בהיותה מן המדינות הראשונות שהכירו בעצמאותה של מדינת ישראל, אלא אף תרמה בצורה משמעותית להיווקה הצבאי של המדינה הצעירה. מעצבי מדיניות החוץ הצ'כוסלובקית – נשיא המדינה אדוארד בנש, שר החוץ יאן מסריק ומזכיר המדינה לענייני חוץ ולדימיר קלמנטיס – ראו בסיוע הצבאי לישראל צעד פוליטי שיסייע למימוש תוכנית החלוקה של האו"ם. לידו של מסריק, לפחות, היה בכך גם משום המשך לקשרי ידידות בינו ובין אישים ציונים בשנות השלושים והארבעים.⁷

ועם זאת, האינטרס הצ'כוסלובקי בעסקאות הנשק ובסיוע הצבאי למדינת ישראל בתקופת מלחמת העצמאות חרג מעבר לכך. לקשר שנוצר כאן היה גם אופי כלכלי, המעיד, בין היתר, על חשיבה פרגמטית של מדינה צעירה (צ'כוסלובקיה), המתחבטת כבעיות כלכליות והנזקקת למטבע חוץ. אנשי תעשיית הנשק בברנו ובפראג ראו בזירת המזרח-התיכון שוק מרכזי החשוב לייצובה הכלכלי של מדינתם. הם יתרונה של ישראל על פני רוכשות נשק אחרות מן הלוונט (ובעיקר מצרים וסוריה) היה במידת יכולתה לשלם לאלתר בדולרים אמריקניים ובלירות בריטיות.⁸

6. בראיונו לראודור מנור, המדור לתיעוד בעל-פה, מכון דיווים, ירושלים. לגרסתו של דוד בן-גוריון ראה: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, מיום 24.5.1948 (א' אורן וג' ריבלין, עורכים), תל-אביב 1982, עמ' 455 [להלן: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה]; וראה גם: י' מרקוביץקי, גחלת לוחמת, עמ' 187.

7. K. Kaplan, 'Czechoslovak-Israeli Relations 1947-1953', in: *Ceskoslovensko a Israel v letech 1947-1953: Studie*, Praha-Brno 1993, p. 199 [להלן: *Studie*]. דותן, אדומים, עמ' 497, טוען שהמתנגדים העקביים לסיוע צבאי ליישוב היהודי בקרב מקבלי ההחלטות בצ'כוסלובקיה היו דווקא 'צ'כים ממוצא יהודי', ובהם המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית, רודולף סלאנסקי.

8. K. Kaplan, *Ibid.*, pp. 199-200. על מכירת נשק מצ'כוסלובקיה למדינות מוסלמיות וערביות ראה, למשל, יומן בן-גוריון, רישום מיום 16 באוקטובר 1948, אב"ג. וראה גם פרשת ספינת הנשק 'לינו', שהובילה נשק ואמצעי-לחימה מצ'כוסלובקיה לצבא הסורי, בספר: ארץ בסיס: הקשרים הבטחוניים בין היישוב ואיטליה (1945-1949), פרק ראשון [בדפוס]. ראה גם הנסיונות לחבלה ברכש האויב ובציודו בשדות-תעופה ובנמלים באיטליה,

יתרה מזו, ישראל רצתה גם מטוסי־קרב, שמחיריהם היו יקרים – בין 50 ל־60 אלף דולר למטוס – ומנהיגי צ'כוסלובקיה לא יכלו להרשות לעצמם לזלזל בנתון הכלכלי הזה.⁹

יוזמת התמיכה המשולבת בישראל, של חוגי השלטון בפראג, באביב-קיץ 1948, עלתה בקנה אחד עם מחויבותה של ברית־המועצות לסייע למאבקו של העם היהודי בארץ־ישראל, הן במישור הפוליטי והן במישור הצבאי. מעצמת־העל הקומוניסטית ניסתה בשלהי שנות הארבעים לקנות לה אחיזה של ממש בפוליטיקה המזרח־תיכונית, ו'החלל' הפוליטי והאסטרטגי שנוצר במרחב, כתוצאה מקץ השלטון המנדטורי בארץ־ישראל ופינוי הכוחות הבריטיים מתוכה, קרץ לקרמלין ברוב עוצמה.¹⁰

בשלהי שנות הארבעים שימשה פראג, בירת צ'כוסלובקיה, כאכסניה מרכזית לשלוחתו האירופית של ארגון 'ההגנה': בה נמצא מטה 'הבריחה', בניצוחו של משה גוברמן, המזכיר הכללי של הארגון, שם פעל אפרים דקל, מפקד 'הבריחה', ומשם הופעלו שלוחות של הש"י (שירות הידיעות של 'ההגנה'), בראשותו של חיים בן־מנחם, שהיו קשורות לכל ארצות אירופה. ואם לא די בכך, הנה, בראשית נובמבר 1947, כשהתעורר הצורך בכינוס כללי שני של אנשי 'ההגנה' באירופה, נקבע מקומו בפראג ואנשי 'הבריחה' קיבלו על עצמם את ארגונו.¹¹

הכינוס האמור בפראג הוקדש בעיקרו למעבר מהגנה עצמית מקומית לגיוס. לאור צורכי המלחמה העתידה לפרוץ בארץ־ישראל, נתקבלו בכינוס ההחלטות האופרטיביות הבאות:

- א. יש לגבש את מסגרת 'ההגנה' באירופה כחלק אורגני מארגון 'ההגנה' בארץ־ישראל.
- ב. יש להציל, ככל האפשר, את 600 אלף יהודי מזרח אירופה [למעט ברית־המועצות] בטרם ייסגר עליהם 'מסך הברזל'.
- ג. באותה הדהיפות יש להוציא את 200 אלף יושבי המחנות מגרמניה ומאוסטריה ולפתח הגנה עצמית בצפון אפריקה, שבה מרחפת סכנת כיליון על כחצי מיליון יהודים.

החבלה בציפורים שחורות, ארץ בסיס, פרק שלישי. פעולות החבלה נעשו בטריטוריה איטלקית, מרבית אמצעי הלהימה והנשק הקל היו מתוצרת צ'כוסלובקית, שנמכרה למדינות ערב, בעיקר באמצעות סוהרי נשק ומתווכי נשק.

9. לדוח מסכם על מכירת מטוסי קרב ואימון לחיל האוויר הישראלי, ראה במזכר משרד ההגנה הצ'כוסלובקי מיום 31 ביולי 1948, ארכיון משרד ההגנה, פראג, 44-4141-361-425.

10. לדיון נרחב במעורבות ברית־המועצות ותמיכתה בהקמת מדינת ישראל, ראה, למשל: A. Kramer, *The Forgotten Friendship*, University of Illinois 1974, pp. 107-111 וכן: י' רואי, 'תמיכת ברית־המועצות בהקמת מדינת ישראל', י' ואלך (עורך), היינו כחולמים, רמת־גן 1985, עמ' 186; וראה גם: ש' דותן, אדומים, עמ' 497. למניעי העזרה הסובייטית מתוך גישה סובייקטיבית, ראה עדותו של ש' מיקוניס (לעיל הערה 5), עמ' 121.

11. י' בן־דוד, ההגנה באירופה, תל־אביב 1995, עמ' 191-192. מרכז הש"י האירופי באותה תקופה היה בפריס.

ד. יש לגייס את כל הכוחות האפשריים ביבשת אירופה, ולהכשירם לתגובה צבאית במאבק המכריע להגנת ארץ-ישראל.¹²

ממגמה זו התבקשה חתימה למיצוי הפוטנציאל המאומן של יהודים ותיקי המאבק האנטי-נאצי - בצבאות של בעלות-הברית וביחידות הפרטיזנים - בתקופת מלחמת העולם השנייה. נקל אפוא לראות ניצנים של הבריגדה הצ'כוסלובקית גם בכינוס בפראג.

עם פרוץ הקרבות בארץ-ישראל, החלו שליחי המוסדות הלאומיים בפעילות אינטנסיבית בפראג בתחום הרכש וביצירת קשרים פוליטיים עם האליטות המקומיות. שלושה מאנשי המוסד לעלייה ב' - אהוד אבריאל, גרי פריד ומיכאל הוטר - החלו בארגון צעירים ובהברחתם ארצה דרך גרמניה וצרפת, 'וכך הועלו עד 15 במאי 1948, 600 איש בערך'.¹³

לאחר הכרזת המדינה, משהוקמה הצירות הישראלית בפראג, בראשות אהוד אבריאל, נשתנו דרכי הפעולה הבטחונית והחלו להיווצר קשרים ממוסדים בין חוגי השלטון המקומי לבין נציגיה הרשמיים של המדינה הצעירה. שאלת הסיוע הצבאי למדינת ישראל טופלה באפיקים סודיים, תחת שם הקוד DI (Duverne - סודי). אנשי הקשר במישור הצבאי באו ברובם ממחלקה 5 של שירות הריגול הנגדי ודאגו שהמשא-ומתן של הישראלים עם מקורות הרכש המקומיים ועם האליטות הפוליטיות לא יודלף ושדבר הסיוע הצבאי לא יתפרסם בתקשורת הבינלאומית. אנשי המחלקה הזאת גם הפעילו מערך אמנעה ואבטחה במחנות האימונים ובקורסים שקיימו אנשי 'ההגנה' וצה"ל ברחבי צ'כוסלובקיה.¹⁴

עיון בתולדות המגעים הצבאיים של היישוב בצ'כוסלובקיה מלמד כי מיקונים הרחיק לכת בטענתו לבכורה על היוזמה הבטחונית הכוללת. הפעילות השתדלנית ופעילות הרכש של משלחות 'ההגנה' בפראג החלו קודם ביקורו של מיקונים בעיר זו, במאי 1948, וגם ההסכמים הראשונים לאספקת הנשק נחתמו לפני-כן ולא התבססו על תיווכו או על מעורבותו הפוליטית.¹⁵

12. לדיון נרחב בהיערכות 'ההגנה' באירופה ובדיוני הכינוס, ראה, למשל, י' מרקוביץקי, גחלת לוחמת, עמ' 37-40.

13. דוח מיכאל הוטר (לעיל הערה 2); פעילות זו החלה בשלהי 1947. שאלת הרכש בצ'כוסלובקיה אינה מענייננו ביריעה זו והיא תידון בנפרד.

14. J. Dufek & V. Slosar, 'Czechoslovak Material and Technical Assistance to Israel', in: *Studie*, pp. 201-202; על פעילות אנשי המחלקה DI באפיקי הפעולה השונים, ראה תוכיר 2-17/5-13, מאוקטובר 1948, ארכיון משרד ההגנה, פראג.

15. י' מרקוביץקי, גחלת לוחמת, עמ' 188. עסקת הנשק הראשונה נחתמה כ"ו בדצמבר 1947, ושליחי המוסד לעלייה ב', ובראשם אהוד אבריאל, היו מעורבים בהשגתה. ראה רישומים ביומנו של בן-גוריון, 2 בדצמבר 1947, 29 בדצמבר 1947, אב"ג.

משלוחי הנשק הראשונים הגיעו ארצה בראשית אפריל 1948 במבצע 'הסידה' ובאוגיית הנשק 'נורה', ותרמו רבות להכרעת הבלתי-סדירים הפלשתינים בשלב השני במלחמת העצמאות.

יוזמתו או יומרתו של מיקוניס¹⁶ התבססה, כאמור, על רצונה של מק"י להפיק רווח פוליטי ואולי גם כלכלי מן ההתקשרות הבטחונית עם צ'כוסלובקיה. כאשר נתברר למיקוניס ועמיתיו כי המגעים וההתקשרות העסקית בתחום הרכש כבר קרמו עור וגידים, הוא נפנה לתרום מהשפעתו לגיוס מתנדבים למלחמה בארץ.

הוא הציע להקים יחידה צבאית, המבוססת על 20-25 קצינים בעלי ניסיון צבאי קרבי, 'שיהיו מסורים למען הסוציאליזם', ובה 600-1000 לוחמים. בסך הכל, קבע, ישרתו ביחידה 200-300 בעלי תודעה פוליטית מפלגתית, שישפיעו על המגויסים האחרים בבריגדה ללכת בדרך הסוציאליסטית.¹⁷ במקביל שאפו הקומוניסטים הישראליים להבטיח למפלגתם דריסת רגל בעסקאות הנשק, שנחתמו כבר עם שליחי 'ההגנה'. אילו הצליחה המפלגה הקומוניסטית הישראלית להיות מעורבת בעסקאות הללו, מן הסתם היתה מפיקה מהן רווחים כלכליים, באמצעות דמי תיווך, אשר נקראו בעגת הימים ההם 'קלוריות'. אלא שהתוכנית הזאת לא עלתה יפה. שלטונות צ'כוסלובקיה ושירותי הביון של מדינה זו העדיפו לנהל את העסקים עם נציגים רשמיים של ממשלת ישראל ולא עם קבוצה פוליטית שכוחה במדינה הצעירה נראה מבוטל.¹⁸

באמצע מאי 1948 נוצרו קשרים בין אהוד אבריאל לקבוצת קצינים יהודים מקומיים, בעלי ניסיון קרבי ממלחמת העולם השנייה. מרביתם שירתו בצבאו של הגנרל לודוויק סבובודקה ובמחתרת הצ'כית האנטי-נאצית. עם ראשי הקבוצה הזאת נמנו המיור אנטונין סוחור,¹⁹ שכטא,²⁰ וילי כהן ואחרים.²¹ הם שאפו להקים יחידה בת 1500 לוחמים אשר תסייע ליישוב היהודי במאבקו, אבל רובם לא היו מעוניינים להשתקע בארץ ודיברו על רצונם לשוב לצ'כוסלובקיה לאחר סיום הקרבות.²² בעקבות משאומתן שנמשך מספר שבועות, נחתם עם הקצינים הסכם שאמר, בין היתר, כי מדינת ישראל מקבלת על עצמה לשלם למגויסים את הסכומים הנדרשים למשפחותיהם לצורכי מחיה, וכן נקבע שפיקוד הבריגדה יהיה אוטונומי והיא לא

16. וראה לעיל הערה 5, ובמיוחד ש' מיקוניס, שם, עמ' 119.
17. Studie, pp. 143-144. הסוגיה חודגת מעבר לפרשת הקמתה של הבריגדה ומתייחסת לפן נרחב יותר של מעורבות להימיתית נפרדת. קבט זה ידון בנפרד.
18. Ibid., p. 144.
19. סוחור, קציץ מנוסה בתחומי השריון והמודיעין, פרופסור להיסטוריה צבאית במכללה הצבאית, היה חבר המפלגה הסוציאליסטית והדבר פגע בקידומו הצבאי. הוא נחשב כיריד הציונות ושאלף לעלות ארצה ולהשתקע בה. ראה מכתב דוד רשף אל מטכ"ל/אכ"א, 1 בנובמבר 1948, א"צ 679/56/22; וכן, יצחק שני אל דוד רשף, 15 באוקטובר 1948, שם; וכן: Studie, pp. 143-145.
20. מהנדס אפסנאות בצבא הצ'כוסלובקי, נוער לשמש כאחראי לקליטת משפחות העולים בארץ. נחשב כמקורב למשרד ההגנה הצ'כוסלובקי. למקורות ראה לעיל הערה 19.
21. לפירוס רשימת קציני הבריגדה, ראה דוח יעקב סלומון, א"צ 679/22/56. לרשימה מקיפה של המגויסים לבריגדה ראה ארכיון משרד ההגנה הצ'כוסלובקי, פראג, 1-360-425.
22. מכתב דוד רשף אל מטכ"ל/אכ"א (לעיל הערה 19); עדות א' אבריאל (לעיל הערה 2), עמ' 10; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, מיום 29.10.1948, עמ' 785.

תיחשב ליחידה רגילה בצה"ל. ממשלת צ'כוסלובקיה התחייבה להעמיד לרשות המתנדבים שדה אימונים, מתקנים לוגיסטיים, נשק ואמצעי-לחימה בטריטוריה צ'כוסלובקית – תמורת תשלום מלא של ממשלת ישראל. זו, כך נקבע, תישא באחריות להבאת הלוחמים הצ'כוסלובקים לארץ.²³

הקמת הבריגדה הצ'כוסלובקית נועדה, לדעתם של השליחים הישראליים בפראג, להשיג שלוש מטרות מרכזיות:

- א. לאפשר העלאה של 1000 צעירים יהודים, שלא היו יכולים לעלות ארצה אלמלא הבריגדה (בעיקר קציני מילואים, שנאסר עליהם לעזוב את צ'כוסלובקיה).
- ב. להקים מסגרת צבאית בחוץ-לארץ, כחלק ממאמץ המלחמה הישראלי.
- ג. להבריח רכוש של יהודי צ'כוסלובקיה, שאלמלא כן היו מגיעים לארץ חסרי כל.²⁴

מטרות אלה עלו, בפועל, בקנה אחד עם מגמות הצמרת של מעצבי מדיניות הביטחון בפראג. אותם אישים ראו את מלחמת הקיום של העם היהודי כחלק ממאבק אנטי-אימפריאליסטי, וציפו כי הסיוע למדינת ישראל הצעירה יקדם את ההיאחזות הקומוניסטית במזרח-התיכון.²⁵

משניתן אישור השלטונות להפעלת היחידה, ובלבד שהנמנים עמה יהיו רק אזרחים צ'כים מקומיים, החלה ההתארגנות, והמגויסים פתחו באימוניהם הצבאיים לקראת שילוחם לארץ.²⁶

אהוד אבריאלי מינה את יעקב סלומון כמפקד היחידה, אף שהאיש היה חבר מפ"ם (כפי שבן-גוריון ציין ביומנו), ולכן עורר את חששו של 'הזקן', עד כדי ניסיון לעכב את המינוי.²⁷

חרף חששותיו של בן-גוריון, נתגלה יעקב סלומון כמפקד אחראי, מקצועי, מיומן ובעל גישה ממלכתית, כפי שהעידו חניכיו: 'מפקד זה הוא מופת, בעל אחריות לאומית, ללא נטייה פוליטית, ללא קשר לשירותו ולנהייתו בעבר ויצליח במשימה המורכבת'.²⁸

לפנייכן ריכז את מפעלות 'ההגנה' במזרח אירופה, נחשב כמי שהציב סטנדרטים להגנה עצמית כנגד גלי האנטישמיות במרכזים היהודיים בהונגריה וטיפח קורסים של

23. עדות אהוד אבריאלי על הבריגדה הצ'כית מתוך: יענקליה סלומון, פועלו בשליחות ההגנה בהונגריה ובמזרח אירופה, המרכז לתיעוד היסטורי, המכון לחקר השואה, אוניברסיטת חיפה [להלן: רבי-שית], תיק H4C10, עמ' 27; וראה גם: K. Kaplan, *Studie*, pp. 201-202

24. עדות א' אבריאלי (לעיל הערה 2), עמ' 7-8.

25. A. Krammer, *The Forgotten Friendship*, p. 109

26. דוח מיכאל הוטר (לעיל הערה 2); דברי א' אבריאלי, רבי-שיח (לעיל הערה 23). שאלת האימונים הצבאיים תידון בנפרד.

27. על 'האוריינטציה הסובייטית' של מרבית חברי הפיקוד האירופי של 'ההגנה' (כתברי הקיבוץ המאוחד, בעיקר), ראה: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, א, מיום 8.2.1948, עמ' 215.

28. דברי בן-יעמי ריבלין, רבי-שיח (לעיל הערה 23), עמ' 26.

פיקוד זוטר. במרוצת הזמן, עם התייצבות המצב הפוליטי בהונגריה והכחדת הפעילות האנטישמית, שינה את משימתם של שליחי 'ההגנה' במזרח אירופה, מטיפוח קאדרים להגנה עצמית מקומית - להכשרת עולים לקראת השתתפותם במלחמת העצמאות.²⁹ מיומנותו הצבאית וגישתו הטקטית מצאו ביטוי מלא בנסיונו לממש את פוטנציאל הלחימה של מגויסי הבריגדה הצ'כוסלובקית כגורם משפיע במערכה:

חלומי הגדול ביותר היה להיעזר בסיוע הציכי להקמת המדינה: נשק רב, שדות תעופה לאחסון והססה, בתי-ספר לצנחנים ושריונאים. חיל הצנחנים היה חלק בבריגדה רבת החלומות. הוא שאף שבריגדה זו, שמרכזה חיל השריון, תבוא מצוידת ומאומנת ותיכנס לקרבות. דבר זה היה מונע אצלו תסכול על העובדה, שלא השתתף בקרבות בזמן המלחמה.³⁰

על כל פנים, פעילותה של משלחת 'ההגנה' בצ'כוסלובקיה, בפיקודו של יעקב סלומון, היתה מוגבלת, בעיקר מטעמים פוליטיים ובאוגוסט 1948 באה על מקומה משלחת צה"לית. משלחת זו, בפיקודו של יצחק שני, ארגנה קורס להכשרתם הצבאית של מגויסי הבריגדה במחנה Velke Schelba בבוהמיה.³¹ לצד המפקדים הישראלים (יצחק שני, אפרים בלוך, יעקב סלומון, יצחק גרינצוויג ואברהם פליק) פעלו שם מספר קצינים ומדריכים מקומיים. השלטונות המקומיים, בחסות מנגנון DI, סיפקו את הנשק ואת אמצעי-הלחימה. האימונים התנהלו על-פי דפוסים מקובלים של 'ההגנה' בארץ: תרגילי-סדר (ת"ס), ספורט שימושי, קרב פנים אל פנים (קפא"פ), הפעלת מקלעים בינוניים וחבלה. בצד האימונים המקצועיים הונהגה סדרת מורשת מיוחדת, שנועדה לקרב את המגויסים להווייה ולתרבות של ארץ-ישראל. במסגרת זו נלמדה השפה העברית והוקנו מושגייסוד על מדינת ישראל וההיסטוריה היהודית.³² החניכים המקומיים לא גילו עניין מספיק באימונים ולא הפגינו יוזמה ראויה לשמה, אם משום שלא הבינו את הנאמר בשיעורים ואם משום שלא רחשו אהדה והערכה למפקדים הצ'כוסלובקים. אלה האחרונים היו חסרי ניסיון קרבי. חלקם נתמנו לתפקידם מטעמים פוליטיים ולא ניתנו בהתלהבות ובשיקול דעת מקצועי. רובם לא התאימו לניהול יחידה קרבית. במהרה נסתבר שההדרכה בפועל נעשת בידי הסמלים, שהיו בעלי ניסיון קרבי מתקופות שירותם בצבאות מזרח אירופה.³³

29. לדיון נרחב בפעילות משלחת 'ההגנה' במזרח אירופה ובמשימותיה, ראה: 'מרקוביץ, גחלת לוחמת, עמ' 53-57, 243; א' יונה, ללא עקבות, תל-אביב 1965, עמ' 36-37.

30. דברי א' אבראל וב' ריבלין, רב-שיח (לעיל הערה 23).

31. מכתב יצחק שני אל דוד רשף (לעיל הערה 19); דברי ב' ריבלין, רב-שיח (לעיל הערה 23).

32. מכתב דוד רשף, מפקד משלחת צה"ל באירופה, ליעקב סלומון, מפקד יחידת האימונים בבריגדה, ללא תאריך, א"צ 679/56/22.

33. דוח אפרים בלוך מיום 11 באוקטובר 1948 (למקורות ראה לעיל, הערה 32). בלוך, משוכי הסירים בפלמ"ח בשנות 'המאבק' בבריטים, ומי שכונה בשל כך 'העז', ריכז את אימוני החי"ר בבריגדה.

הקצינים הצ'כוסלובקים הציבו מספר תנאים לעלייתם ארצה: שירות בצבא הקבע, משכורת חודשית בגובה 20 לירות ארץ-ישראליות וקצבה חודשית בת 40 לירות ארץ-ישראליות, למשפחותיהם.³⁴ באוקטובר 1948 הגיעו סוחר ושכטא לישראל כדי לדון עם אישים בכירים במערכת הביטחון בסוגיות הכרוכות בקליטה של אנשי הבריגדה בארץ, באוטונומיה של היחידה ובכפיפותה למערכת הצבאית, במציאת מקורות תעסוקה למשפחות המגויסים ובאיתור מקום להתיישבות עתידית של גרעין חקלאי מקרב המגויסים.³⁵

בפגישתו עם סוחר פסל בן-גוריון את הפעלת הבריגדה כמסגרת לחימה יהודית, ותבע לגייס את אנשיה למערכת הצבאית כחיילים יחידים. לאמתו של דבר לא היה יסוד לצפות להחלטה אחרת שלו, לאור שאיפתו הנחרצת ליצור מסגרת ממלכתית-צבאית אחידה ונסולת כל יהודיות על בסיס אתני.³⁶ עם זאת, הדעת נותנת כי סירובו להתיר פעילות מבצעית יהודית של הבריגדה הצ'כוסלובקית היה נעוץ גם, ואולי בעיקר, ברוחות מודיעיניים שהגיעו לשולחנו והדגישו את החשש מהשפעה של יסודות קומוניסטיים בצבא.³⁷

בשובו לפראג, התייצב סוחר בפני מפקדיו, במשרד ההגנה הצ'כוסלובקי, וניסה לשכנעם לקבל את דעת הפיקוד העליון הישראלי ולעבד הסכם חדש בקשר לגיוס הבריגדה ולהפעלתה.³⁸ האימונים של מגויסי הבריגדה בקסקטיני הצבא הצ'כוסלובקי נמשכו עד שמשרד ההגנה ציווה על סוחר לסיימם לאלתר ולצאת לישראל ללא הנשק הכבד והמסייע (מרגמות 81 ו-120 מ"מ ותותח-יחידה 75 ו-105 מ"מ) של היחידה. הצעד הדחוף לא לווה בשום הסבר. יתכן שנבע מהתערבותה של ארצות-הברית ומלחצה על הממשל בפראג,³⁹ על-פי דרישתן של מדינות ערב, שחששו מכוחה של הבריגדה החמושה, היוצאת לעזרתה של מדינת ישראל. על כל פנים, יציאתה של הבריגדה לארץ עוררה הדים בתקשורת הבינלאומית, כפי שיעיד הקטע הבא, שנדפס בניו יורק טיימס:

600 נשים וגברים יהודים נמצאים בדרכם לארץ-ישראל. לפי המידע שבידי,

34. שם.

35. ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, מיום 29.10.1948, עמ' 785; ש' אורנשטיין, בסער

תקופות, תל-אביב 1959, עמ' 76; 111 p. A. Krammer, *The Forgotten Friendship*,

36. על גישת הפיקוד העליון של צה"ל לשאלת הקמתן של יחידות ממוצא אתני ול'מפת ביטחון עדתית' (Ethnic State Security Map), ראה: י' מרקוביץקי, גחלת לוחמת, עמ' 193.

לבחינה תאורטית של הסוגיה המבליטה את סיווגם של עדות או מיעוטים לאומיים על-פי תרומתם לבטחון המדינה ראה: Cynthia Enloe, *Ethnic Soldiers: State Security in Divided Society*, Athens 1980, pp. 8-9

37. ראה למשל: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, מיום 28.12.1948, עמ' 903.

38. 111 p. A. Krammer, *The Forgotten Friendship*, ש' אורנשטיין (לעיל הערה 35), עמ' 76.

39. J. Dufek & V. Slosar (op. cit. note 14), p. 203. על טכניקות האימון והשילוב הטקטי באימוני הבריגדה ראה עדות א' זולדן (A. Soldan) המופיעה ב-184 p. *Studie*,

1500 אחרים מצפים למשלוח. טייסים, רגלים, צנחנים, מומחים לקשר ואחיות מצפים לעלייתם ארצה. אימוניהם נערכו במחנות הצבא הצ'כוסלובקי.⁴⁰

קטע זה חושף את הקפה האמתי של הבריגדה הצ'כוסלובקית. אם אהוד אבריאל חתר להקמת יחידה בת 3000 לוחמים מתנדבים, הנה תקן היחידה בפועל עמד על 1500 איש, וגם הוא לא הושלם מעולם. מספרם של המגויסים (לרבות אנשי שירותים ובחורות) הגיע ל-1100 במקורב, ומביניהם הגיעו ארצה לא יותר מ-600 לוחמים.⁴¹ רובם נקלטו בצה"ל כיחידים ולא במסגרת אופרטיבית לוחמת, או במערך סטטוס השגי שביטא את כישוריהם ואת נסיונם הצבאי.⁴² יצירת התשתית לשלושה גדודים – גדוד שריון, גדוד חיל רגלים ממונע וגדוד תותחנים – נותרה תלום באספמיה, מנת חלקם של אידאליסטים ומאמינים (כיעקב סלומון).⁴³

המגויסים הועלו ארצה בשלוש קבוצות, דרך טרייסט באיטליה, החל מ-17 בדצמבר 1948. בקבוצה הראשונה היו 603 אנשים ובהם 300 מגויסים. קבוצה שנייה ובה 610 אנשים (לרבות 300 מגויסים) יצאה לארץ ב-22 בינואר 1949. קבוצה שלישית יצאה בראשית פברואר 1949.⁴⁴

לקראת בואם של מגויסי 'הבריגדה הצ'כוסלובקית' לארץ והשתלבותם במערכת הצבאית, הוקמה בצה"ל ועדת מומחים לקביעת כשירותם של האנשים והתאמתם לחילות השונים.⁴⁵

על-פי תוכנית הגיוס היו הסנקיסטים מצ'כוסלובקיה אמורים להשתלב בחטיבה 8 והתותחנים – בגדודי חיל התותחנים. לגבי אנשי חיל הרגלים הוחלט שישלחו לבסיסי אימונים, כדי לגבשם ולהעלות את רמת החיילות שלהם.⁴⁶

40. *The New York Times*, 26.12.1948, p. 1

41. עדות א' אבריאל, מת"ב, עמ' 7-8; ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, מיום 29.10.1948, עמ' 785. על מספרם בפועל של המגויסים, ראה דוח י' סלומון (לעיל הערה 26). הנתונים המציינים 1400-1450 לוחמים, המופיעים ביומן המלחמה, עמ' 785, וכך בעמ' 794, מתייחסים לתקן של היחידה או שאינם משקפים את מערך הגיוס בפועל. וראה גם דוח ד' רשף, מיום 16 בדצמבר 1948, א"צ 852/51/526.

42. על הרקע של המגויסים ועל מערך הקורסים וההכשרה שלהם במהלך קיץ-סתיו 1948, ראה ארכיון משרד ההגנה, פראג, תיקים 4-364-425, 3-360-425. שאלת אימוניהם של הלוחמים והכשרתם תידון בנפרד.

43. זו היתה תוכניתו הראשונה של יעקב סלומון בקיץ 1948. ראה דוח י' סלומון, א"צ 679/56/22.

44. דוח ד' רשף, מיום 16 בדצמבר 1948 (לעיל הערה 36); מדור רשף לרמטכ"ל, 'דוח סיום פעולה' מיום 1 באפריל 1949, שם; 'דוח על פעולות הגיוס ומשלוח מגויסים ארצה', מיום 20 ביוני 1949, ג"מ, תיקי משרד החוץ, תיק 2501/3.

45. מכתב יצחק שדה (מח"ט 8), למטכ"ל/אכ"א 1, 26 בדצמבר 1948, א"צ 1042/49/1225.

46. מכתב י' שדה, שם. על שיבוצם ומיונם של החיילים מקבוצת הגיוס הראשונה, ראה דוח מיום 6 בינואר 1949, א"צ 1042/49/1225. על גישת המערכת הצבאית הצ'כוסלובקית לתוכנית גיוס זו, ראה: *Studie*, pp. 186-188.

לאור המלצות המומחים, ובהסתמך על ניסיון קודם בשילוב של מגויסי תוך-לארץ במערכת הצבאית בתקופת המלחמה, נקבע כי בעלי משפחות יזכו לאחר חילום לחופשה ללא תשלום, בת שישה שבועות, לצורכי התארגנות ראשונית בארץ.⁴⁷ שתי קבוצות המגויסים הנותרות, שהגיעו ארצה בחודשים ינואר-פברואר 1949 לא השתלבו כהלכה במערכת הצבאית. בשל קשיים ולבטים פוליטיים, בעיקר מחשש להצפת הצבא בקומוניסטים, חוילו רק כמה עשרות ממגויסי הקבוצות הללו. רובם הוצבו כבודדים, ולא במסגרת קיבוצית, ביחידות שירותים או במפקדות של יחידות לוחמות.⁴⁸

רוב מגויסי הבריגדה הצ'כוסלובקית השתקעו בארץ. חלקם הקימו את מושב כרם-מהר"ל באדמות הכפר הנטוש איגוים (בדרום הכרמל). אחרים עלו להתיישבות בראש-פינה. המיור אנטונין סוחור שב לפראג ביולי 1949, ונספה שם בתאונת דרכים, ב-1950.⁴⁹

גיוסה של הבריגדה נעשה אפוא באמצעות זרועות הביטחון של היישוב ושל המדינה, אולם הדבר לא מנע מראשי מק"י לנסות ולכונן בקרב המגויסים 'גרעין מוצק', אשר יהווה תשתית נאמנה לקאדרים פוליטיים עתידיים וישפיע, בינתיים, כך קיווה מיקוניס, על שאר אנשי הבריגדה.⁵⁰ אנשי מנגנון המפלגה הקומוניסטית בפראג לא היו שותפים לתקווה הזאת. הם טענו כי חלקם של 'היסודות הריאקציונריים' בבריגדה יגדל, וכי הגרעין הקומוניסטי, על אף גישתו האידאית, לא יצליח להשתלט על היחידה המגויסת ולהנחות את דרכה.

הספקות בפראג בקשר ליצירת התא 'הצבאי הקומוניסטי' הלכו וגברו - במקביל לאימוץ הקו המדגיש את שיתוף-הפעולה עם הנציגים המקומיים של 'ההגנה' והמוסד לעלייה ב'. במילים אחרות, שלטונות הביטחון בצ'כוסלובקיה העדיפו יחידה שתתמקד אך ורק בסיוע למאמץ המלחמה של היישוב היהודי בארץ-ישראל על פני מסגרת צבאית שתהווה מעין ראש-גשר לחדירה קומוניסטית למזרח-התיכון.⁵¹ היפוכו של דבר כאנשי משרד הפנים ושירותי הביון בפראג. הללו העדיפו יחידה קרבית קטנה, נתונה לאינדוקטרינציה פוליטית ונכונה לפעול 'למען הסוציאליזם'. כך או כך, הדיווחים שהגיעו למפלגה הקומוניסטית הצ'כוסלובקית לא בישרו טובות. באוקטובר 1948 כתב, למשל, וולטר שטאמברגר, נציג המחלקה הבינלאומית של המפלגה:

קבוצת הקומוניסטים במחנה כה חלשה, שלפי דעתי יהיה צורך למצוא דרך

47. מכתב יצחק שני אל מטכ"ל/אכ"א מיום 5 בדצמבר 1948, א"צ 1042/49/1225.

48. מדוד רשף לרמטכ"ל (לעיל הערה 44). על חששו של בן-גוריון מיסוכנים קומוניסטים 'בצה"ל, ראה: ד' בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, מיום 28.12.1948, עמ' 907.

49. *Studie*, p. 188.

50. וראה לעיל הערות מס' 16, 18.

51. J. Dufek & V. Slosar (op. cit. note 14).

כזו או אחרת לשיתוף-פעולה עם מפ"ם ... ובייחוד עם האגף השמאלי שלה, השומר-הצעיר. הרושם שלי הוא, שבעניין השיפת אנשי אצ"ל ויסודות ימניים אחרים, אפשר לסמוך עליהם [על אנשי מפ"ם], אף יותר מאשר על חברינו שלנו.⁵²

הקצין וילי כהן, שהיה ממונה על הנחייתם האידאולוגית של אנשי הבריגדה מטעם המפלגה הקומוניסטית בצ'כוסלובקיה, העריך בדוח המסכם שלו, שרק בודדים - עשרה בקירוב - ממגויסי הבריגדה הצטרפו למק"י.⁵³ ככלל, חזון הבריגדה הקומוניסטית לא קרם עור וגידים. החשש של הצמרת הבטהונית בישראל מקונספירציה קומוניסטית מנע הפעלה של מסגרת להימה קולקטיבית המבוססת על המגויסים מצ'כוסלובקיה, ואגב כך גם את המעורבות הקרבית של לוחמים בעלי ניסיון עשיר, בעיקר בתחומי הנשק הכבד והמסייע. דוד בן-גוריון אומנם כתב ביומנו, מפי אהוד אבריאלי: 'אין שחר ... שזוהי בריגדה קומוניסטית ומזימה של קומינפורם. רובם של אנשי הבריגדה - האנשים הרוצים לברוח מצ'כיה'.⁵⁴ ובכל זאת הוא החליט שיפה זהירות ודאג שלא לשלב אנשים אלה במערכה הצבאית. זו היתה השורה התחתונה של תופעה יחודית בתוך מכלול גיוס חוץ-לארץ במהלך מלחמת העצמאות.

52. בדיווחו על 'פעולות הבריגדה', ארכיון משרד ההגנה, פראג, 4-364-425.

53. שם.

54. ראה דבריו ביומן המלחמה (לעיל הערה 35).